

ВИСОЦЬКИЙ С. О.

аспірант

(Одеський державний

університет внутрішніх справ)

ORCID ID: 0009-0002-5587-6575

УДК 344.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.115>

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ САМОВІЛЬНОМУ ЗАЛИШЕННЮ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ДО XX СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена вивченню історії становлення та розвитку кримінально-правового забезпечення запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби на території сучасних українських земель до XX століття.

Встановлено, що період зародження кримінально-правового забезпечення запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби бере свій початок з правління князя Ярослава Мудрого, який зробив важливий внесок у що подальшому, внаслідок змін і доповнень його наступниками, набуло свого нормативного закріплення у збірнику законів Київської Русі «Руська Правда»

Під час перебування України під владою Великого князівства Литовського, московського князівства, а пізніше російської імперії («Литовський Статут» (1529), «Соборне укладання» (1649), «Військовий артикул» (1716), «Польове» (1832) та «Військовий Статут про Покарання» (1869)), що дало змогу встановити, що самовільне залишення військової частини або місця служби у сучасному його правовому розумінні розглядали як самовільна відлучка військовослужбовця зі служби, за вчинення якої найпоширенішим покаранням була смертна кара.

Разом з цим варто відмітити, що лівобережній частині України, що перебувала у складі російській імперії, довгий час важливим джерелом залишалось звичаєве право, положення якого виникали і розвивалися в процесі еволюції суспільних відносин, та являли собою загальноприйняті норми і правила поведінки. У зв'язку з чим на Запоріжжі самовільне залишення місця служби вважалось одним з найтяжчих злочинів, що полягав у самовільному відлученні козака під різними приводами в степ під час походу проти ворога та за вчинення якого передбачало покарання у виді смертної кари.

Ключові слова: історія становлення та розвитку, генезис самовільного залишення військової частини або місця служби, кримінально-правове забезпечення, запобігання, самовільне залишення військової частини або місця служби, СЗЧ, військові кримінальні правопорушення, військова злочинність.

Vysotskyi S. O. History of the formation and development of criminal-legal provisions to prevent authorized leaving of a military unit or place of service on the territory of modern Ukrainian lands until the 20th century

The article is devoted to the study of the history of the formation and development of criminal law provisions to prevent unauthorized abandonment of a military unit or place of service on the territory of modern Ukrainian lands until the twentieth century.



It has been established that the period of the emergence of criminal law to prevent the unauthorized abandonment of a military unit or place of service dates back to the reign of Prince Yaroslav the Wise, who made an important contribution to what later, as a result of changes and additions by his successors, acquired its normative consolidation in the collection of laws of Kyivan Rus «Russkaya Pravda»

During the time when Ukraine was under the rule of the Grand Duchy of Lithuania, the Moscow Principality, and later the Russian Empire («Lithuanian Statute» (1529), «Conciliar Decree» (1649), «Military Article» (1716), «Field (1832) and «Military Statute on Punishment» (1869)), which made it possible to establish that the unauthorized abandonment of a military unit or place of service in its modern legal sense was considered as the unauthorized absence of a serviceman from service, for which the most common punishment was death penalty.

At the same time, it is worth noting that in the left-bank part of Ukraine, which was part of the Russian Empire, for a long time an important source remained customary law, the provisions of which arose and developed in the process of evolution of social relations, and represented generally accepted norms and rules of behavior. In connection with which in Zaporozhye, unauthorized abandonment of the place of service was considered one of the most serious crimes, which consisted in the unauthorized expulsion of a Cossack under various pretexts to the steppe during a campaign against the enemy and for the commission of which provided for punishment in the form of the death penalty.

Key words: *history of formation and development, genesis of desertion from a military unit or place of service, criminal law support, prevention, desertion from a military unit or place of service, AWOL, military criminal offenses, military crime.*

Постановка проблеми та її актуальність. Питання дослідження історії становлення та розвитку кримінально-правового забезпечення запобіганню самовільному залишенню військової частини або місця служби на території сучасних українських земель до XX століття являється досить актуальною і малодослідженою темою.

Період зародження кримінально-правового забезпечення запобіганню самовільного залишення військової частини або місця служби на теренах сучасної України вчені справедливо пов'язують з виникненням та розвитком Київської Русі.

З початком правління князя Ярослава Мудрого (1019-1054), було зроблено один із найважливіших внесків в еволюцію державності у вигляді зводу законів «Правда Ярослава», наступним продовженням якого став збірник законів Київської Русі – «Руська Правда», що з поміж відомостей про державно-правову систему Київської Русі окремими статтями передбачали відповідальність за посягання на військовий правопорядок [1, с. 8–9].

Після розпаду Київської Русі подальший розвиток кримінально-правового забезпечення запобіганню самовільному залишенню військової частини або місця служби вітчизняні вчені тісно пов'язують з розвитком військового законодавства Королівства Польського, Великого князівства Литовського, московського князівства та російської імперії, під владою яких на протязі багатьох століть перебувало населення українських земель [2, с. 21].

Результати аналізу наукових публікацій питанням дослідження становлення та розвитку кримінально-правового забезпечення запобіганню військовим кримінальним правопорушенням присвятили свої праці такі вчені, як: О. М. Артеменко, А. М. Бабенко, І. В. Боднар, Н. А. Дмитренко, С. А. О. Кавунська, В. І. Касинюк, М. І. Карпенко, Т. Ю. Касько, В. А. Клименко, Є. С. Ковалевська, І. М. Коропатнік, Д. Ю. Купар, Ю. Б. Курилюк, І. І. Митрофанов, В. О. Навроцький, А. С. Овчаренко, А. М. Ониськів, М. І. Панов, Є. Б. Пузиревський, Сенько М. М., М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, О. О. Шкута та ін. та ін., але через свою особливість та складність зазначені питання потребують подальшого дослідження.



Метою статті є дослідження є вивчення історії становлення та розвитку кримінально-правового забезпечення запобіганню самовільному залишенню військової частини або місця служби на території сучасних українських земель до XX століття.

Виклад основного матеріалу. На території сучасної України, що перебувала під владою Великого князівства Литовського, військова служба являлась повинністю феодалів. Разом з тим нерідким явищем було й те, коли для потреб земської оборони значну частину селянської верхівки переводили в розряд військовослужбовців з повним або частковим звільненням від їх повинностей [3, с. 4-10], що у свою чергу потребувало унормування порядку виконання ними військової повинності. І Лише з прийняттям першого Литовського Статуту 1529р. вдалося регламентувати порядок виконання військової повинності. У даному документі в Розділі II під назвою «Про оборону земську» в усіх її трьох редакціях (1529, 1566, 1588 років), передбачалась відповідальність за ухилення від військової служби [4, с. 10] , [5, с. 42].

Починаючи з другої половини XVI століття на території українських земель з ряду соціальних та економічних причин утворилася Запорізька Січ. На чолі війська стояв гетьман, який мав повну адміністративну владу і брав безпосередню участь у законотворчій діяльності та судочинстві. Під час війни влада гетьмана була необмеженою. Судові функції виконувала також військова рада, генеральні, полкові та сотенні суди, а в умовах війни і козацька старшина. На Запорізькій Січі в судах і при призначенні покарань козаки керувались не писаними законами, а звичаєвим правом. Як зазначає поіменований вище вчений, Січ була воєнізованою державою та брала під власну охорону основний принцип своєї організації – військово товариство, будь-яке посягання на яке ставало підставою до застосування найсуворіших покарань. Саме тому на Запоріжжі самовільне залишення місця служби вважалося одним з найтяжчих злочинів, що полягав у самовільному відлученні козака під різними приводами в степ під час походу проти ворога [6, с. 149-150] та за вчинення якого передбачало покарання у виді смертної кари шляхом забивання киями біля «ганебного стовпа», що стояв на площі біля дзвіниці [7, с. 14].

На території сучасної України, що перебувала під владою московського князівства, а пізніше російської імперії кримінально-правове забезпечення запобіганню самовільне місця служби отримало свій початок за царя Олексія Михайловича Романова (1645-1676) правління якого супроводжувалося прийняттям військово-кримінальних нормативно-правових актів, таких як «Соборне уложення» (1649), у якому, з поміж іншого, вперше було визначено розподіл злочинів військових (ратних людей) на групи, однією з яких була група злочинів спрямованих на ухилення від військової служби, у тому числі самовільного залишення військової частини або місця служби, найпоширенішим покаранням за вчинення якого являлась смертна кара шляхом: повішення, спалення, відрубання голови, утоплення тощо [8, с. 239].

Продовженням нормотворчої діяльності у досліджуваному нами напрямку, перехідного періоду від московського князівства до російської імперії, став Указ Петра I (1696-1725) «Про набір рекрут, з 20 дворів по людині, від 15 до 20 років віку» (1705).

Разом з цим варто відмітити, що лівобережній частині України, що перебувала у складі російській імперії, довгий час важливим джерелом залишалось звичаєве право, положення якого виникали і розвивалися в процесі еволюції суспільних відносин, та являли собою загальноприйняті норми і правила поведінки. У зв'язку з чим, в контексті предмету нашого наукового дослідження, окреме місце займає збірник «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743), що поєднав у собі норми феодално-кріпосницького права Гетьманщини, які базувалися на польському (Литовський статут), німецькому («Саксонське зеркало»), українському звичаєвому праві, судовій практиці, а також на документах гетьманської влади та договорах з московськими царями.

З часом еволюція суспільних відносин на українських землях поступово применшувала значимість звичаєвого права. Дедалі більшої ваги набирали писані законодавчі акти у військовій сфері [9, с. 11], основною причиною запровадження яких являлось зростання



кількості вчинених військовослужбовцями російської імперії кримінальних правопорушень, левову частку яких складало самовільного залишення військової частини або місця служби. У зв'язку з чим подальший розвиток кримінально-правового забезпечення запобігання самовільного залишенням військової частини або місця служби на території сучасної України XVIII – початку XIX століття, за твердженням А.О. Кавунської, вчені справедливо пов'язують з наступними нормативно-правовими актами: «Статут військовий» (1716), в частині другій якого «Артикул військовий» були закріплені норми військового кримінального права, «Польове кримінальне укладення» (1812) та «Звід законів російської імперії» (1832), що розкривали саму суть і визначали міру та розмір покарання за злочини, що вчинялись у воєнний час: зраду, самовільне залишення місця служби, дезертирство, порушення військових обов'язків, непокору тощо [5, с. 44-45].

Військовий артикул (1716) складався із 24 глав та 209 артикулів, які фактично являли собою військово-кримінальний кодекс того часу, велику увагу в якому, за словами М.І. Карпенка, було приділено вихованню жорсткої військової дисципліни і порядку в армії [2, с. 27].

В подальшому, на зміну «Артикулу військовому» (1716), було впроваджено «Польове кримінальне укладення» (1812), розділ IV якого передбачав відповідальність за втечу та відлучення з армії. Проведений аналіз його положень надав можливість встановити, що: «втечею та відлученням з армії вважалося відсутність, без особливого наказу або письмового дозволу, під час переклички, від заходу до сходу сонця та перехід, без дозволу, за ланцюг або лінію тієї команди, до якої належить винний, що каралося ув'язненням, термін якого визначався судом. Втеча солдата зі зброєю обтяжувала покарання. Втеча унтер-офіцера в обох цих випадках підлягала подвійному покаранню по відношенню до солдата. Відлучення офіцера, штаб-офіцера і генерала з фортеці каралося цивільною смертю. Відсутність протягом двох діб, залежно від обставин такого, підлягало найсуворішому покаранню. Особи, які знали про намір втечі, сприяли їй або переховували втікача, підлягають рівному з ним покаранню [10].

У 1832 р. був виданий «Звід законів російської імперії», а подальша законотворча діяльність у військовій сфері, що супроводжувалась наявністю значної кількості військових постанов, стала причиною до їх законодавчого унормування, результатом чого стало створення першого Зводу військових постанов 1839 р., який складався з 12 томів, один з яких під назвою «Статут військово-кримінальний», безпосередньо стосувався положень законів військово-кримінального і судового змісту. Цей нормативний акт передбачав відповідальність за втечі і відлучки з поля бою та з армії та втечу до ворога (ст.ст. 569-593 глави II розділу III книги I «Статуту військово-кримінального»), а також втечі та самовільні відлучки з полків та команд (ст.ст. 246-271 глави IV розділу II книги I «Статуту військово-кримінального»). Покарання за вчинення цих злочинів передбачалися у виді смертної кари, заслання на каторгу, утримання на гауптвахті, вигнання з армії (щодо старших офіцерських чинів) та тілесних покарань (щодо рядових) [9, с. 15].

Проте, із прийняттям «Укладення про кримінальні та виправні покарання» (1845) було встановлено що зміст «Військово-кримінальний статуту» (1839) не відповідав його положенням, в частині основних питань, як загальної його частини, так і окремих складів військових кримінальних правопорушень, у тому числі розміру покарання за їх вчинення, що викликало необхідність перегляду всього військово-кримінального законодавства того часу, і як наслідок, стало приводом до затвердження «Військового статуту про покарання» (1867–1868), який увійшов у дванадцятий том «Зведення військових постанов» (1869), та складався з п'яти розділів, другий з яких займали військові та інші злочини у військовій службі. Даний розділ мав тринадцять глав, четверта з яких «Про втечу, самовільне залишення місця служби та неявку в строк на службу» [5, с. 45-46] була безпосередньо присвячена самовільному залишенню військової частини або місця служби (ст. ст. 128-140). Втечею, згідно ст. 128 «Військово-кримінального статуту» (1839) вважалася відсутність військовослужбовця на місці служби понад шість діб в мирний час, три доби – у військовий час та одну добу – безпосередньо перед військовими діями. Для осіб, які прослужили у війську менше шести місяців, строки відсутності, з досягненням яких починалася відповідальність



за самовільне залишення військової частини або місця служби, були збільшені, і становили п'ятнадцять діб – у мирний час та сім діб – у військовий. За словами М.М. Сенько це пояснювалось відсутністю навиків у молодих солдат та їх меншою дисциплінованістю і було наслідком адаптації правових норм Військових артикулів. Покарання за злочини, пов'язані з самовільним залишенням військової частини або місця служби, призначалися в залежності від особи винного. За просту, некваліфіковану втечу офіцери підлягали арешту на строк від трьох до шести місяців, відставці чи звільненню зі служби. За втечу у військовий час до офіцерів застосовувалися звільнення з військової служби та позбавлення військових звань. Нижчим чинам покарання призначалися в залежності від кількості втеч: за першу – ув'язнення у військову тюрму на строк від одного до чотирьох місяців, за другу – скерування в дисциплінарний батальйон на строк від одного до трьох років, за третю – конфіскація майна та заслання до Сибіру. За втечу у військовий час нижчі чини підлягали, покаранню на один - два ступеня вище, ніж у мирний час [9, с. 16].

У власному дослідженні А.Ю. Скрипник доводить, що упродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст. російська влада цілеспрямовано та системно боролася з самовільним залишенням військової частини або місця служби, як соціально-політичним явищем в імперській армії та суспільстві виключно репресивними засобами та методами. Саме нестерпні умови служби в кріпосницькій армії російської імперії, часто подібні до умов життя у в'язниці або на каторзі, висока смертність серед військовослужбовців ставали головною причиною виникнення та поширення самовільного залишення військової частини або місця служби, у першу чергу серед рекрутів та молодих солдатів. З часом у військах з'явився цілий прошарок «невиправних осіб, що вчиняли самовільне залишення військової частини або місця служби», що свідчило про вкорінення цього явища та неспроможність військового командування з ним упоратися [8, с. 251].

Висновок. Підводячи підсумок даного наукового пошуку варто зауважити, Встановлено, що період зародження кримінально-правового забезпечення запобігання запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби бере свій початок з правління князя Ярослава Мудрого, який зробив важливий внесок у що подальшому, внаслідок змін і доповнень його наступниками, набуло свого нормативного закріплення у збірнику законів Київської Русі «Руська Правда».

Під час перебування України під владою Великого князівства Литовського, московського князівства, а пізніше російської імперії («Литовський Статут» (1529), «Соборне укладання» (1649), «Військовий артикул» (1716), «Польове (1832) та «Військовий Статут про Покарання» (1869)), що дало змогу встановити, що самовільне залишення військової частини або місця служби у сучасному його правовому розумінні розглядали як самовільна відлучка військовослужбовця зі служби, за вчинення якої найпоширенішим покаранням була смертна кара.

Разом з цим варто відмітити, що лівобережній частині України, що перебувала у складі російській імперії, довгий час важливим джерелом залишалось звичаєве право, положення якого виникали і розвивалися в процесі еволюції суспільних відносин, та являли собою загальноприйняті норми і правила поведінки. У зв'язку з чим на Запоріжжі самовільне залишенням місця служби вважалось одним з найтяжчих злочинів, що полягав у самовільному відлученні козака під різними приводами в степ під час походу проти ворога та за вчинення якого передбачало покарання у виді смертної кари.

Список використаних джерел:

1. Сворак С.Д. Генеза та трансформація органів державної влади Київської Русі [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Сворак Степан Дмитрович ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - К., 2011. - 19 с.
2. Карпенко М.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти: монографія / М.І. Карпенко / За заг. Ред.. В.К. Матвійчука. – К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.



3. Лашенко Р. Литовський Статут, яко пам'ятник українського права. – Прага: Український ун-т в Празі, 1939. – 146 с.
4. Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект : монографія / А.О. Кавунська, М.В. Корнієнко, О. О. Шкута. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – 212 с.
5. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кавунська Анна Олександрівна ; Одес. держ. ун-т внутр. справ. - Одеса, 2023. - 261 с.
6. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: В 3 т. – Львів: Світ, 1990. – Т.1. – 319 с.
7. Наріжний С. Судівництво й кари на Запоріжжі. – Прага: Українське Історично-Філологічне Товариство, 1939. – 30 с.
8. Скрипник А.Ю. Самовільного залишення військової частини або місця служби в російському війську на початку ХІХ ст.: причини і наслідки проблеми. Військово-науковий вісник. 2022. Вип. 37 – С. 238–257.
9. Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. ... к. ю. н. : 12.00.08 / Сенько Микола Іванович. – К., 2005. – 245 с.
10. Полевое уголовное уложение для большой действующей армии 1812 года
Режим доступа: <https://lawbook.online/gosudarstva-prava/polevye-ugolovnoe-ulozhenie-dlya-bolshoy-29413.html>

